

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση

Το «προσφυγικό» κατά καιρούς καταλαμβάνει σημαντικό μέρος της επικαιρότητας, ενίοτε δε τη μονοπωλεί. Οι αφορμές είναι διαφορετικές: άλλοτε πρόκειται για τους ανθρώπους που προσπαθούν να περάσουν τα σύνορα (και τις διαφορετικές πολιτικές που εφαρμόζονται για την αντιμετώπιση αυτής της προσπάθειας), άλλοτε πάλι για ζητήματα συνδεδεμένα με την ένταξη (ή απομόνωση) των ανθρώπων αυτών (και τις διαφορετικές πολιτικές που την υποστηρίζουν ή την αποτρέπουν). Γενικά, θα μπορούσαμε βέβαια να ισχυριστούμε ότι το προσφυγικό, λόγω της πολυπλοκότητάς του, θέτει προς συζήτηση πλήθος ζητημάτων τα οποία αφορούν ποικίλες και τελείως διαφορετικές διαστάσεις. Σε κάθε περίπτωση επηρεάζει πολλούς τομείς της ζωής μας.

Δεν πρόκειται για ένα καινούργιο φαινόμενο, βέβαια, ειδικά για τους κατοίκους της Ελλάδας, σημαντικό μέρος των οποίων έχουν προσφυγική καταγωγή. Θα μπορούσαμε, από την άλλη μεριά, να υποστηρίξουμε πως η συγκεκριμένη συνθήκη είναι καινούργια για καθέναν από τους ανθρώπους που τη βιώνουν ως πρόσφυγες.

Προσεγγίζοντας το φαινόμενο ως βιωματική εμπειρία και όχι μέσω των άλλων διαστάσεων που το συγκροτούν, θα ήταν σκόπιμο να αναρωτηθούμε: Ποιος είναι πρόσφυγας; Πότε σηματοδοτείται η έναρξη της προσφυγικής ιδιότητας και πότε κάποιος παύει να είναι πρόσφυγας; Τι σημαίνει αυτή η ιδιότητα για το σύνολο της ταυτότητάς του; Πώς επηρεάζει η προσφυγική εμπειρία τον καθένα, την ύπαρξή του και πώς επηρεάζει τους πρόσφυγες η εικόνα που έχουν οι άλλοι γι' αυτούς;

Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα που διερευνώνται στο βιβλίο του καθηγητή Ρένου Παπαδόπουλου. Για τον Έλληνα αναγνώστη, το πόνημά του αποκτά ιδιαίτερη σημασία, όχι μόνο εξαιτίας της πολυετούς εμπειρίας μας στην «παραγωγή» και την υποδοχή προσφύγων, αλλά –κυρίως– επειδή ο συγγραφέας πραγματεύεται τα ερωτήματά του αναμοχλεύοντας την αρχαία ελληνική γραμματεία και σε αρκετές περιπτώσεις καθοδηγούμενος από αυτήν.

Θα ήθελα, με αφορμή τον πρόλογο για την ελληνική έκδοση αυτού του βιβλίου του, ν' αναφερθώ στην προσωπική μου εμπειρία μαζί του, εμπειρία που ξεκίνησε ως επαγγελματική συνεργασία στη βάση της αναγνώρισης κοινών αξιών και αρχών, συνεχίστηκε ως σχέση δασκάλου-μαθητή και εξελίχθηκε σε μια βαθιά φιλία.

Όταν ήρθα για πρώτη φορά σε επαφή με τον τρόπο που ο Ρένος Παπαδόπουλος προσέγγιζε ζητήματα σχετικά με την προσφυγική συνθήκη (ήταν το 2002, κατά τη διάρκεια μιας διάλεξής του στην Αθήνα με θέμα την αφηγηματική θεραπεία με πρόσφυγες), εντυπωσιάστηκα με τις αναφορές του σε θέματα τα οποία, ενώ ήταν μπροστά στα μάτια μας, είτε δεν τα βλέπαμε είτε τα προσεγγίζαμε αποσπασματικά, χωρίς να αντιλαμβανόμαστε την ολότητα και την πολυπλοκότητά τους. Σε εκείνη τη διάλεξη επισήμανε την ανάγκη επανεξέτασης της χρήσης της έννοιας του (ψυχικά τραυματισμένου) πρόσφυγα, ταυτόχρονα αναφέρθηκε στις έννοιες του οικείου χώρου (home) και του νοσταλγικού αποπροσανατολισμού (nostalgic disorientation), του τραύματος και της σημασίας της «θεραπευτικής φροντίδας» (therapeutic care) έναντι της ψυχοθεραπείας.¹

Εκείνη την εποχή είχα τη θέση του επιστημονικού υπευθύνου μιας μονάδας ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης στην οποία φιλοξενούνταν ηλικιωμένοι ασθενείς που είχαν περάσει μεγάλο μέρος της ζωής τους σε ψυχιατρικά ιδρύματα. Δεν ήταν η πρώτη φορά που εργαζόμουν σε παρόμοια δομή και πάντα με απασχολούσε το τι μπορεί να σήμαιναν αυτές οι δομές για τους ανθρώπους που ζούσαν εκεί. Εμείς λέγαμε ότι ήταν το σπίτι τους, και αυτό τους επικοινωνούσαμε, αλλά ήταν πράγματι έτσι;

Η προσέγγιση του Ρ. Παπαδόπουλου μου έδωσε τότε πολλά ερεθίσματα για να σκεφτώ με διαφορετικό τρόπο σχετικά με αυτά τα ζητήματα. Διαπίστωσα πως κοινό χαρακτηριστικό των προσφύγων και των ασθενών που είχαν περάσει τη ζωή τους σε ιδρύματα είναι η ακούσια απώλεια του οικείου τους χώρου (αυτήν την έκφραση είχε χρησιμοποιήσει για να αποδώσει στα ελληνικά τον αγγλικό όρο home). Είχε δώσει έμφαση στον ορισμό και στο περιεχόμενό του. Κατέληγε υποστηρίζοντας πως ο πρόσφυγας προσπαθεί στη ζωή του να κατασκευάσει έναν νέο οικείο χώρο. Είχε επιστήσει την προσοχή μας στην κατανόηση του οικείου χώρου ως έναν συνδυασμό πολλών διαστάσεων και όχι στην ταύτισή του με το σπίτι ως υλική πραγματικότητα.

Αυτή η τοποθέτηση ήταν όχι μόνο ενδιαφέρουσα αλλά και χρήσιμη για τη δουλειά που έκανα τότε. Έβρισκα πολλά κοινά σημεία, ως προς το ζήτημα του οικείου χώρου και της απώλειάς του, μεταξύ των προσφύγων και των ανθρώπων που βρίσκονταν για πολλά χρόνια έγκλειστοι σε ψυχιατρικά ιδρύματα λόγω ψυχικής διαταραχής. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι άνθρωποι αυτοί είχαν ξεπιτωθεί παρά τη θέλησή τους («ακούσια νοσηλεία») και επί μακρόν διαβιούσαν σε

1. Αυτά τα θέματα τα επεξεργαζόταν και στο κεφάλαιο υπό τον τίτλο «Refugees, home and trauma» του βιβλίου που είχε επιμεληθεί και που μόλις είχε εκδοθεί [Papadopoulos, R. K. (ed.). *Therapeutic care for refugees-No place like home*. London. Karnac, 2002]. Το συγκεκριμένο κεφάλαιο δημοσιεύθηκε και στα ελληνικά λίγα χρόνια αργότερα, το 2005, με τίτλο «Αποδημία, νόστος και τραύμα» σε βιβλίο [Διαπολιτισμικές διαδρομές. Παλιγγόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή] που επιμελήθηκε η καθηγήτρια Ντόνα Παπαστυλιανού.

άθλιες, απάνθρωπες συνθήκες, υπό περιορισμό. Εμείς τους βγάζαμε από τα ιδρύματα και τους συνοδεύαμε σε «δομές ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης» στην κοινότητα. Πώς βιώνονταν όλη αυτή η διαδρομή; Πώς βιώνονταν ο νέος τόπος ζωής; Ποιο ρόλο διαδραματίζαμε εμείς οι επαγγελματίες στη ζωή αυτών των ανθρώπων;

Επρόκειτο για ερωτήματα που ταλάνιζαν αρκετούς επαγγελματίες του τομέα ψυχικής υγείας ήδη από το 1990, με τη μαζική παρέμβαση που έγινε στο Κρατικό Θεραπευτήριο Λέρου. Πολλοί βρισκόμασταν σε μια διαδικασία αναζήτησης ταυτότητας, όχι μόνο για εμάς τους ίδιους, αλλά για το εργασιακό μας πλαίσιο και τους ανθρώπους που αποτελούσαν το «αντικείμενο» της εργασίας μας.

Οι αναφορές του Ρένου Παπαδόπουλου σε εκείνη τη διάλεξη με βοήθησαν να αλλάξω οπτική. Ο ίδιος συνέδεε τον οικείο χώρο με την ταυτότητα και αυτά τα δύο με εκείνο που είχε αποκαλέσει «οντο-οικολογική διαρρύθμιση» (όπως επιλέξαμε να μεταφραστεί η έννοια *onto-ecological settledness*). Άρχισα λοιπόν να προσεγγίζω τα ερωτήματα μέσω αυτής της οπτικής. Μάλιστα, στις εκπαιδεύσεις που έκανα σε εργαζομένους σε αυτές τις δομές, ξεκινούσα ζητώντας τους να συμπληρώσουν τη φράση: «Οικοτροφείο (ή «Ξενώνας» ή ό,τι άλλο ήταν η μονάδα στην οποία εργάζονται) είναι...» και από τις απαντήσεις δινόταν αφορμή να αναρωτηθούμε ποια είναι η δουλειά τους, ποιος ο ρόλος τους στη ζωή των ανθρώπων που φιλοξενούνταν σε αυτές κ.ο.κ. Ήταν εντυπωσιακό το πώς αυτά τα ερωτήματα από μόνα τους ήταν σε θέση να πυροδοτήσουν αναζητήσεις που βοηθούσαν να επαναπροσδιοριστεί η θέση κάθε υποκειμένου στο πλαίσιο ζωής (για τους ενοίκους), εργασίας (για τους εργαζομένους) και για την ταυτότητα του πλαισίου καθαυτού.

Το 2007 ανέλαβα με μια ομάδα συναδέλφων και συνεργατών το έργο που είχε ως αντικείμενο την ίδρυση και λειτουργία μιας μονάδας ψυχικής υγείας για μετανάστες στην Αθήνα (το Κέντρο Ημέρας Βαβέλ – www.babeldc.gr). Η ανάγκη αναζήτησης κατάλληλων θεωρητικών πλαισίων που θα επέτρεπαν τη νομιματοδότηση της δουλειάς μας ήταν επιτακτική. Ένας από τους πρώτους γνώστες του αντικειμένου που σκεφτήκαμε να απευθυνθούμε ήταν ο Ρ. Παπαδόπουλος. Είναι σκόπιμο να επισημάνω πως την ίδια χρονιά δημοσιεύθηκε ένα από τα πιο πολυδιαβασμένα, νομίζω, άρθρα του με τίτλο “Refugees, Trauma and Adversity Activated Development”.² Σε αυτό το άρθρο, ο Ρ. Παπαδόπουλος αναφέρεται στην εξέλιξη της έννοιας της *Ανάπτυξης που ενεργοποιείται από την αντιξοότητα* και στο πλαίσιο εργασίας³ το οποίο ονόμασε «Πλέγμα του Τραύματος»⁴ (Trauma

2. Papadopoulos, R. K. (2007). “Refugees, Trauma and Adversity-Activated Development”. *European Journal of Psychotherapy and Counselling*, 9(3): 301-312.

3. Ο Παπαδόπουλος τονίζει πως με το έργο του δεν αποσκοπεί στην κατασκευή «τεχνικών» ή «εργαλείων», αλλά πλαισίων εργασίας που λειτουργούν ως αλληλοσχετιζόμενες προοπτικές εντός των οποίων είναι δυνατή η χρήση «τεχνικών» και «εργαλείων» κατά τέτοιον τρόπο ώστε να καθίστανται πραγματικά αποτελεσματικές.

4. Την έννοια αυτή ο Παπαδόπουλος πρωτοπαρουσίασε στο World Family Therapy Congress, που διεξήχθη στην Κωνσταντινούπολη το 2004, βλ. Abstract book: 46.

Grid, αργότερα μετονομάστηκε σε “Adversity Grid”-Πλέγμα Αντιξοοτήτων). Σύμφωνα με αυτό, οι αντιδράσεις σε αντιξοότητες και οι συνέπειές τους απαιτούν μια «ανοιχτή» προσέγγιση, ικανή να συλλαμβάνει κάθε φορά το πλήρες φάσμα τόσο των μεν όσο και των δε, χωρίς να περιορίζεται στην άκριτη υιοθεσία του τραυματοκεντρικού αφηγήματος. Το σημαντικό σε αυτήν τη γραμμή σκέψης είναι πως δεν υπάρχει μια γραμμική, αιτιακή σχέση μεταξύ συμβάντος και αντιδράσεων σε αυτό ή συνεπειών αυτού. Αντίθετα, τόσο οι αντιδράσεις όσο και οι συνέπειες δεν επηρεάζονται μόνο από το/τα συμβάν/συμβάντα, αλλά από πληθώρα παραγόντων. Υπ’ αυτήν την έννοια, το συμβάν δεν είναι νομοτελεϊκά καθοριστικό ούτε μπορούν να προβλεφθούν οι συνέπειές του, εξ ου και η ανάγκη ενδελεχούς διερεύνησης των συνεπειών της έκθεσης σε αντιξοότητες. Σε αυτήν τη διερεύνηση πρέπει να μη μας διαφεύγει πως συχνά σε ανάλογες καταστάσεις επικρατεί το φαινόμενο που ο G. Bateson είχε ονομάσει «επιστημολογικό πανικό». Ο Παπαδόπουλος υποστηρίζει πως ο «επιστημολογικός πανικός» μάς ωθεί στην υπεραπλούστευση και την πόλωση. Στις αρνητικές και τις «ουδέτερες» συνέπειες της έκθεσης σε αντιξοότητες προστίθενται και εκείνες οι θετικές που ενεργοποιούνται από την έκθεση σε αυτές.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 2010, το Centre for Trauma, Asylum and Refugees (CTAR) του Πανεπιστημίου του Essex, που είχε ιδρύσει και διηύθυνε ο P. Παπαδόπουλος, συμμετείχε σε ένα ευρωπαϊκό έργο με επικεφαλής φορέα τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης, από το οποίο προέκυψε το EVASP (Enhancing Vulnerable Asylum Seekers Protection), ένα εγχειρίδιο για την εκτίμηση της ευαλωτότητας, που έθετε το ζήτημα της ευαλωτότητας και της ανθεκτικότητας από τελείως διαφορετική σκοπιά σε σύγκριση με ό,τι γνωρίζαμε έως τότε: με αφορμή το δίπολο «ανθεκτικότητα – ευαλωτότητα», ο Παπαδόπουλος μας καλούσε να αρχίσουμε να σκεφτόμαστε με όρους σύζευξης παρά διάζευξης: απ’ το «ανθεκτικότητα ή ευαλωτότητα», στο «ανθεκτικότητα και ευαλωτότητα» (δηλαδή, σε ποιες θέσεις κάποιος είναι ευάλωτος και σε ποιες είναι ανθεκτικός). Με άλλα λόγια, ο Παπαδόπουλος μας καλούσε να δούμε εφαρμοσμένο στην πράξη το Πλέγμα που είχε εισαγάγει το 2004 και περιελάμβανε όχι μόνο τις αρνητικές αντιδράσεις και τις αρνητικές συνέπειες της έκθεσης σε αντιξοότητες αλλά ό,τι έμενε αναλλοίωτο (είτε θετικό, δηλαδή τις ανθεκτικές λειτουργίες, είτε αρνητικό) καθώς επίσης ό,τι νέο θετικό μπορούσε να προκύψει ακριβώς εξαιτίας της έκθεσης σε αντιξοότητες (την Ανάπτυξη που προκύπτει από τις αντιξοότητες). Αυτό σηματοδοτούσε μια διαφορετική προσέγγιση στην έννοια του θύματος: από θύμα περιστάσεων και συνθηκών στη συν-κατασκευή της Ταυτότητας Θύματος, μια προσέγγιση που προϋποθέτει και προάγει μια τελείως διαφορετική τοποθέτηση κάθε επαγγελματία που υπό διαφορετική ιδιότητα έρχεται σε επαφή με ανθρώπους οι οποίοι έχουν εκτεθεί σε αντιξοότητες. Αλλάζει έτσι και ο τρόπος που προσεγγίζεται η έννοια του τραύματος (μια διαφορετική προσέγγιση στο

τραύμα είχε ήδη προταθεί το 2002 και αυτή η πρόταση «δουλεύτηκε» περαιτέρω στη συνέχεια).

Όλες αυτές οι εξελίξεις κατέστησαν πιο έντονη την επιθυμία συνεργασίας μαζί του. Μας έφερε σε επαφή ένας καλός συνάδελφος που τότε εργαζόταν στο Mosaik του ΚΕΘΕΑ (μονάδα για μετανάστες με προβλήματα εξάρτησης), ο Τάκης Χαλδαίος, και ο οποίος είχε ολοκληρώσει το μεταπτυχιακό πρόγραμμα Refugee Care, το οποίο διεύθυνε ο Ρ. Παπαδόπουλος στο Πανεπιστήμιο του Έσσεξ.

Η συνεργασία μας μαζί του ξεκίνησε το 2011 και αφορούσε την παροχή εκπαίδευσης και εποπτείας στην ομάδα του Βαβέλ. Έκτοτε, η συνεργασία μας συνεχίστηκε και διευρύνθηκε, περιλαμβάνοντας και κοινές δράσεις προς τρίτους. Ταυτόχρονα συνεχιζόταν και η παραγωγική δουλειά του Ρένου, ο οποίος μοιραζόταν μαζί μας τις νέες του «κατακτήσεις» στο θεωρητικό επίπεδο, που εμείς προσπαθούσαμε να εφαρμόζουμε στην καθημερινή μας πρακτική.

Με ποιον τρόπο; Ο Ρ. Παπαδόπουλος αναφέρεται σε αυτήν την περίπτωση στην προσπάθειά του για δημιουργία ενός «Θεραπευτικού Πλαισίου Εργασίας» (Therapeutic Framework) που δεν είναι ούτε μια «σχολή ψυχοθεραπείας» ούτε «ένα σύνολο τεχνικών», αλλά «ένα σύνολο βασικών θεραπευτικών αρχών που μπορούν να εφαρμοστούν δημιουργικά σε κάθε δεδομένο συγκείμενο». ⁵ Αυτό το Θεραπευτικό Πλαίσιο Εργασίας συγκροτήθηκε σταδιακά, ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στη θεραπευτική πρακτική, την ακαδημαϊκή του διδασκαλία και την εμπειρία του στη κατάρτιση επαγγελματιών πεδίου σε ολόκληρο τον κόσμο, μα, πάνω απ' όλα, την επαφή του με διαφορετικές μορφές συλλογικής έκθεσης σε σοβαρές αντιξοότητες. Όπως το διατυπώνει ο ίδιος: «Οι βασικές αρχές αυτού του Πλαισίου διαμορφώνονται από μια οξεία αίσθηση επιστημολογικού λεπτομερούς ελέγχου αναφορικά με το πώς τα κομβικής σημασίας φαινόμενα και διαδικασίες κατασκευάζονται εννοιολογικά: τι συμβάλλει στην εκάστοτε διατύπωση των προκείμενων μας και πώς αυτές επηρεάζουν τις πρακτικές μας και τις ταυτότητες αυτών που καλούμαστε να βοηθήσουμε». ⁶ Είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε πως το έργο του Παπαδόπουλου διαπερνά η αγωνία να μπορούν αυτά που πρεσβεύει να χρησιμοποιηθούν από τον οποιονδήποτε επιχειρεί είτε στο πεδίο είτε σε άλλα επίπεδα (σχεδιασμού, λήψης αποφάσεων κ.λπ.).

Το 2014 ξεκίνησε το φαινόμενο που από κάποιους ονομάστηκε «προσφυγική κρίση» και αφορούσε, κατά την ταπεινή μου γνώμη, τη διαχείριση της εμπειρίας της συνάντησης με μεγάλο αριθμό ανθρώπων που, από διάφορες χώρες, προσπαθούσαν να έρθουν στην Ευρώπη, χρησιμοποιώντας την ούτως αποκαλούμενη «Βαλκανική οδό» (Ελλάδα, Β. Μακεδονία, Σερβία, Κροατία κ.ο.κ.). Οι ανάγκες που προκλήθηκαν ήταν πολλές και σε πολλά επίπεδα, και ο Ρένος

5. Papadopoulos, R. K. (2022). "Therapeutic applications in Humanitarian contexts". *International Journal of Psychotherapy*, Summer, Vol. 26, No. 2:3.

6. Papadopoulos, R. K. (2022). Ο.π.

Παπαδόπουλος ανταποκρίθηκε, με τη γενναιοδωρία που τον χαρακτηρίζει, στο αίτημά μας για υποστήριξη. Βοήθησε, μέσα από εκπαιδεύσεις, εποποιίες, ομιλίες, συζητήσεις, παραγωγή σχετικού υλικού, όσους ασχολούνταν είτε ως εθελοντές είτε ως εργαζόμενοι στο πεδίο ή σε πιο επιτελικές θέσεις, εφοδιάζοντάς τους με πλαίσια σκέψης και εργασίας που θα τους επέτρεπαν να αντιμετωπίσουν με τον αρμόζοντα τρόπο αυτό το φαινόμενο.

Η παρουσία του Ρένου Παπαδόπουλου στην Ελλάδα έγινε πιο συχνή και εκατοντάδες ενδιαφερόμενοι είχαν την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με τον τρόπο που προσέγγιζε αυτά τα φαινόμενα. Η παροχή υποστήριξης συνεχίζεται αδιάλειπτα έως σήμερα. [Για εμένα προσωπικά είναι συγκινητικό που, χρόνια μετά, συνάδελφοι επικοινωνούν μαζί μας στο Βαβέλ –που είχε οργανώσει πολλές δράσεις εκπαίδευσης με τον Ρένο Παπαδόπουλο– και ζητούν να επαναλάβουν την τόσο σημαντική γι’ αυτούς εμπειρία]. Σημαντικός σταθμός σε αυτήν τη διαδρομή είναι, κατά τη γνώμη μου, η δίγλωσση έκδοση ενός εκπαιδευτικού πακέτου,⁷ προϊόν της συνεργασίας μεταξύ Βαβέλ και CTAR, το 2019, που χρησιμοποιείται, ως σύνολο ή τμηματικά, για την αυτο-εκπαίδευση και την εκπαίδευση εργαζομένων στο πεδίο –και όχι μόνο– στην Ελλάδα αλλά και το εξωτερικό. Επίσης, σημαντική είναι η έκδοση από το Βαβέλ το 2022 μιας πρότασης μεθοδολογικού πλαισίου για την υποστήριξη της ένταξης αιτούντων και δικαιούχων διεθνούς προστασίας,⁸ η οποία βασίζεται στην προσέγγιση του Ρένου.

Σημαντική θέση σε ό,τι ακολούθησε κατέχει μια ενέργεια του Ρένου Παπαδόπουλου που δεν είναι γνωστή: ζήτησε να συναντηθεί με τον τότε Γενικό Γραμματέα Υγείας του Υπουργείου Υγείας κ. Π. Γιαννουλάτο, για να του προτείνει, με αφορμή την εμπειρία της διαχείρισης της «προσφυγικής κρίσης», να λάβει μέτρα τα οποία θα επέτρεπαν την κατάλληλη διαχείριση των ψυχοκοινωνικών συνεπειών κρίσεων και καταστροφών στο μέλλον. Ο Γενικός Γραμματέας, προς τιμήν του, εισάκουσε την πρόταση του Ρένου Παπαδόπουλου και συγκρότησε μια επιτροπή εμπειρογνομόνων, στην οποία συμμετείχε και ο ίδιος ο Παπαδόπουλος, που αποστολή είχε τη σύνταξη ενός Εθνικού Σχεδίου Δράσης και τη δημιουργία διαδικασιών και «εργαλείων» για τη διαχείριση των ψυχοκοινωνικών συνεπειών κρίσεων και καταστροφών. (Το Εθνικό Σχέδιο καταρτίστηκε και, όπως πολλά άλλα παρόμοια, ξεκουράζεται σε κάποιο συρτάρι του Υπουργείου Υγείας).

Ας επιστρέψουμε όμως στο ανά χείρας βιβλίο. Μέσα απ’ αυτό, ο Ρένος Παπαδόπουλος μας μυεί στην προσέγγιση που ο ίδιος αποκαλεί «προσέγγιση

7. Παπαδόπουλος, Ρ. Κ. (επιμ.). *Ψυχοκοινωνικές διαστάσεις της προσφυγικής συνθήκης – Συνεργική προσέγγιση*. Έκδοση του Κέντρου Ημέρας Βαβέλ (Συν-ειρμός ΑμΚΕ Κοιν. Αλληλεγγύης) και του Centre for Trauma, Asylum and Refugees (University of Essex). Αθήνα, 2019. (Διαθέσιμο στο: <https://babeldc.gr/library/>).

8. Γκιωνάκης, Ν., Ντέτσικα, Μ., Φλάρης, Π., Χονδρού, Φ. *Μονοπάτια Ένταξης – Πρόταση μεθοδολογικού πλαισίου υποστήριξης αιτούντων και δικαιούχων διεθνούς προστασίας*. Κέντρο Ημέρας Βαβέλ. Αθήνα, 2022. (Διαθέσιμο στο: <https://babeldc.gr/library/>).

της *Συνεργικής Θεραπευτικής Πολυπλοκότητας*». Πρόκειται για μια προσέγγιση που ο συγγραφέας επεξεργάζεται από την αρχή της πολύχρονης εμπειρίας του στην αντιμετώπιση κρίσεων και την υποστήριξη προσφύγων. Μέσω αυτής, μας προσκαλεί σε μια νέα *ονομάτων επίσκεψιν*, σε μια αναζήτηση νέων νοημάτων σε δόκιμους όρους και γνωστές έννοιες, όπως επίσης στην κατασκευή νέων εννοιών και όρων που θα είναι σε θέση να συλλάβουν το περιεχόμενο που αυτές έχουν αποκτήσει στην εποχή μας και αφορούν στην ακούσια αποικεσία, τις συνέπειές της, τους τρόπους που θα μπορούσαμε να υιοθετήσουμε για να προσεγγίσουμε (κατανοήσουμε και υποστηρίξουμε) τους ανθρώπους με αυτήν τη βιωμένη εμπειρία.

Η νέα προσέγγιση προσπαθεί ν' απαντήσει, σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο, στην «ανάγκη για τον σχηματισμό εννοιών που θα είναι σε θέση να συλλάβουν τις νέες μορφές ψυχολογικής υγείας και δυσφορίας και για την ανάπτυξη νέων θεραπευτικών πρακτικών για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των συνεπειών αυτών των αντιξοοτήτων».⁹

Στη διαδικασία κατασκευής της προσέγγισης της Συνεργικής Θεραπευτικής Πολυπλοκότητας, ο συγγραφέας πραγματεύεται μεγάλο αριθμό εννοιών. Από αυτές, άλλες τις επεξεργάζεται από παλιά, όπως είδαμε, άλλες τις φέρνει στο προσκήνιο για πρώτη φορά σε αυτό το βιβλίο και άλλες, ήδη γνωστές, τις νοηματοδοτεί διαφορετικά:

Επιστημολογικός κύκλος, Ανάπτυξη ενεργοποιούμενη από αντιξοότητες, συγχέουσα/διακρίνουσα πολυπλοκότητα, Πλέγμα Αντιξοότητας, πολύμορφη τραγική αβοηθησία, χαρτογράφηση της εστιότητας, χορογραφία του τραύματος, οντο-οικολογική διαρρύθμιση, Διεπιδραστικός Πίνακας Παρέμβασης, Διαδικασίες Νοηματοδότησης (Απόδοσης Νοήματος), νοσταλγικός αποπροσανατολισμός, ψυχοκοινωνική περιθωριοποίηση και ψυχολογική εξορία, Ρόμβος του Θύματος και βέβαια οικείος χώρος και ακούσια αποικεσία.

Ο πλούτος των εννοιών που εισάγει, η ευρύτητα των πεδίων που αγγίζει, το φάσμα των θεμάτων με τα οποία καταπιάνεται δείχνουν πως ο Ρ. Παπαδόπουλος στο βιβλίο του εισηγείται, χωρίς να αναφέρεται ρητά σε αυτό, μια *αλλαγή παραδείγματος*.

Είναι δύσκολο να περιγράψει κάποιος σε λίγες γραμμές αυτήν την ποικιλία, πολυμορφία, ευρύτητα, βάθος των θεμάτων με τα οποία καταπιάνεται ο συγγραφέας σε αυτό το βιβλίο. Όπως αναφέρει η Irene Bruna Seu στον πρόλογο της αγγλικής έκδοσης, ο συγγραφέας μάς προσκαλεί να πάρουμε μέρος σε ένα συναρπαστικό ταξίδι «από τη μυθολογία στην ψυχολογία, μέσα από τη γλωσσολογία και την ψυχοθεραπεία, για να καταλήξουμε στην επαναδιατύπωση αυτής που ο Παπαδόπουλος αποκαλεί «ακούσια αποικεσία». Δεν πρόκειται απλά και

9. Papadopoulos, R. K. (2022). Ό.π.: 4.

μόνο για μια νέα ετικέτα, αλλά, επιπλέον, για μια επιστημολογική επαναδιατύπωση των φαινομένων που συνδέονται με την αποικεία και που εγκαθιδρύουν ένα νέο πεδίο μελέτης».¹⁰

Σε αυτό το ταξίδι, ο συγγραφέας είναι συνοδός και ξεναγός. Μας συνοδεύει με τρόπο που μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε διαφορετικά γνωστά φαινόμενα (και να ανακαλύψουμε ότι δεν είναι τόσο γνωστά όσο νομίζαμε) και μας ξεναγεί σε νέες έννοιες, φωτίζοντας πυκνές φαινομένων και συνδέοντάς τις μεταξύ τους με τρόπο ώστε να ανακαλύπτουμε και να κατασκευάζουμε νέα γνώση.

Αυτό που ο Παπαδόπουλος υποστηρίζει είναι ότι χρειαζόμαστε μια νέα γλώσσα για να προσεγγίσουμε αυτήν την πραγματικότητα, καθώς οι γλώσσες των επιστημονικών κλάδων δεν είναι αρκετές για να αδράξουν την πολυπλοκότητα, τη μοναδικότητα και την ολότητα κάθε υπό εξέταση φαινομένου. Μας προσκαλεί λοιπόν να μιλήσουμε γι' αυτήν την πραγματικότητα μέσα από τη γλώσσα της ποίησης. Και κάνοντας αυτό, αντιλαμβανόμαστε ότι ο Ρ. Παπαδόπουλος δεν ασχολείται (μόνο) με ανθρώπους που έχουν αποικίσει ακουσίως, αλλά, παίρνοντας αφορμή απ' αυτήν, ασχολείται –και μας καλεί να ασχοληθούμε– με την ίδια τη ζωή.

Νίκος Γκιωνάκης, BA, MSc
Ψυχολόγος, επιστ. υπεύθυνος Κέντρου Ημέρας Βαβέλ
(μονάδα ψυχικής υγείας για μετανάστες)

---

10. Irine Bruna Seu (2021). Preface, στο Papadopoulos, R. K., *Involuntary Dislocation. Home, Trauma, Resilience and Adversity-Activated Development*. London and New York. Routledge: xxi.

Εισαγωγή

Στο βιβλίο της, *The Ungrateful Refugee*, η Dina Nayeri (2019) γράφει ότι η εξορία έκανε τη μητέρα της «ατρόμητη. Αν χάσεις τον οικείο χώρο σου, γιατί να φοβάσαι μικρότερες απώλειες;» (σ. 424). Το βιβλίο αυτό καταπιάνεται με τα φαινόμενα που σχετίζονται με τις εμπειρίες των ατόμων που εγκαταλείπουν απρόθυμα τους οικείους χώρους τους σε αναζήτηση μιας ασφαλέστερης ζωής κάπου αλλού. Η εύστοχη παρατήρηση της Nayeri συλλαμβάνει το πνεύμα αρκετών από τα κεντρικά μοτίβα του βιβλίου: π.χ. έμφαση στην ανθρώπινη εμπειρία αντί στα δεδομένα των εξωτερικών συμβάντων, η κεντρική σημασία του οικείου χώρου, φαινομενικά παράδοξες εμπειρίες (π.χ. ένα συμβάν που προκαλεί πολύ φόβο να καθιστά κάποιον ατρόμητο), τα οφέλη των αντιξοοτήτων, η προσωπική εμπειρία σε αντίθεση με τις κοινωνικές αντιλήψεις και προσδοκίες κ.λπ. Το βιβλίο αυτό φιλοδοξεί να αναπτύξει ένα θεμελιωδώς νέο πλαίσιο εντός του οποίου μπορούμε να κατανοήσουμε την πολυπλοκότητα αυτών των φαινομένων: ένα πλαίσιο το οποίο είναι αρκετά διαφορετικό, καθόλου όμοιο με τους συνήθεις τρόπους που προσεγγίζεται αυτό το θέμα. Η καινοτομία του δεν απορρέει από μια πρόθεση εισαγωγής ακαδημαϊκού χαρακτήρα νεωτερισμών, αλλά από μια διάθεση κριτικής που πηγάζει από το ενδιαφέρον μου για αυτά που γίνονται αντιληπτά ως τυπικές και επίμονες επιστημολογικές παγίδες και αφθονούν στον τομέα αυτό. Το επιχείρημα είναι πως εάν δεν επανεξετάσουμε εξονυχιστικά και δεν βελτιώσουμε τις παραδοχές που στηρίζουν την εννοιολόγηση αυτών των φαινομένων, θα συνεχίσουμε να πέφτουμε σε αυτές τις παγίδες.

Για τον λόγο αυτό, αποκαλώ το πρώτο μέρος του βιβλίου «προλεγόμενα», δηλαδή δεν αναφέρομαι σε προκαταρκτικές και εισαγωγικές αναλύσεις, αλλά στην εγκατάσταση των θεμελίων επί των οποίων εναποτίθενται τα επακόλουθα μέρη του βιβλίου. Ο όρος «προ-λεγόμενα» διατυπώνει αυτά που πρέπει να ειπωθούν εκ των προτέρων, χωρίς τα οποία δεν είναι καν εφικτό να μιλήσει κανείς, να εκφράσει οποιονδήποτε «λόγο» σε σχέση με τα βασικά θέματα.

Η επικαιρότητα των φαινομένων που μελετά αυτό το βιβλίο είναι θλιβερά προφανής. Η έκθεσή μας σε ειδήσεις και διαβουλεύσεις σε σχέση με απότομες μεταβολές που αναγκάζουν κάποιους ανθρώπους να εγκαταλείψουν ακούσια τους οικείους χώρους τους είναι ακατάπαυστη. Οι στατιστικές, οι προσωπικές ιστορίες και τα πολιτικά επιχειρήματα μας υπενθυμίζουν συνεχώς τη διακαή παρουσία τους και, μαζί με τη συναισθηματική φόρτιση, μας προκαλούν σύγχυση σε βαθμό που αισθανόμαστε

χαμένοι και μας οδηγούν πάντα σε απλουστευμένες και πολωμένες στάσεις. Σε αυτό το πνεύμα, το πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζει κάποιες από αυτές τις παγίδες, θέτει τα θεμέλια για τη δέουσα επιστημολογική επεξεργασία, ενώ διαχωρίζει επίσης επτά αντιλήψεις εντός των οποίων μπορούν να εννοιολογηθούν αυτά τα φαινόμενα.

Το δεύτερο κεφάλαιο αναπτύσσει το σκεπτικό της εισαγωγής του όρου «ακούσια αποικεσία» και στην ουσία σκιαγραφεί ένα νέο πεδίο μελέτης. Το σκεπτικό αυτό τονίζει το ανθρώπινο βίωμα και την αυτενέργεια, οδηγώντας σε μια νέα κατηγοριοποίηση των απότομων μεταβολών που πυροδοτούν αυτές τις μορφές αποικεσίας. Μια από τις πρωτότυπες του προτάσεις είναι ο διαχωρισμός μεταξύ των «εσωτερικών» και «εξωτερικών» μορφών αποικεσίας. Το επόμενο κεφάλαιο αναλύει τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι εκφράζονταν παλαιότερα για τις διάφορες μορφές ακούσιας αποικεσίας. Ξεκινώντας με μια πρωτότυπη ετυμολογική διερεύνηση των βασικών όρων «μετανάστευση» και «νόστος», εντοπίζει κάποια, αποκαλύπτοντας προβλήματα στη γλώσσα που χρησιμοποιείται για την περιγραφή της περίφημης βαβυλωνιακής εξορίας. Στη συνέχεια, εκφράζεται η ανησυχία σε σχέση με την ανακρίβεια της γλώσσας που κυριαρχεί αυτήν τη στιγμή στον συγκεκριμένο τομέα, δηλαδή της «διεθνούς αγγλικής».

Το τελευταίο κεφάλαιο του Πρώτου Μέρους διεισδύει στις πραγματικότητες της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας, με βάση κυρίως τους κεντρικούς όρους του Αριστοτέλη «φόβος» και «έλεος», για να τους αντιπαραβάλει με αντίστοιχες προσπάθειες στις σύγχρονες κοινωνίες μας να γίνει αναφορά σε «δημόσιες τραγωδίες». Εισάγονται δύο νέες έννοιες για να εκφραστεί μια ακριβέστερη αντίληψη των βιωμάτων σε αυτόν τον τομέα: ο «Διεπιδραστικός Πίνακας Παρέμβασης» (“Interactional Matrix of Intervention”), που αναφέρεται στο σύνολο των ανθρώπων που εμπλέκονται διεπιδραστικά σε οποιαδήποτε μορφή δημόσιας τραγωδίας, και η «Πολύμορφη αβοηθησία» (“Polymorphous helplessness”), που συγκεκριμενοποιεί τις αντιδράσεις που έχουν συνήθως οι άνθρωποι όταν πλήττονται από τέτοιες απρόσμενες τραγωδίες. Σε όλο το κεφάλαιο, η έμφαση δίνεται στην αποφυγή της παθολογικοποίησης ή ακόμα και της ψυχολογικοποίησης της ανθρώπινης οδύνης.

Το Δεύτερο Μέρος αποτελείται από τέσσερις κεντρικές θεματικές που είναι καθοριστικές για να συλλάβουμε επιτυχώς την πολυπλοκότητα της ακούσιας αποικεσίας. Οι θεματικές αυτές, παρόλο που αναπτύσσονται σε διαφορετικά κεφάλαια, είναι στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους, όπως είναι και όλα τα θέματα και οι ιδέες αυτού του βιβλίου. Η έννοια, η εικόνα και η πραγματικότητα του οικείου χώρου υποβάλλονται σε μια πρωτότυπη ανάλυση που περιλαμβάνει τις «ουσιοκρατικές» και «κονστрукτιβιστικές» τους διαστάσεις, όπως επίσης και τις «μαγικές» και αρχετυπικές πτυχές τους. Η ανάλυση δεν περιορίζεται στην εννοιολογική διασαφήνιση, αλλά περιλαμβάνει επίσης ιδέες για πρακτικές εφαρμογές, όπως, για παράδειγμα, η «χαρτογράφηση της εσσιότητας». Η έννοια του *σχεσιακού χωροχρόνου* (“relational spacetime”), εισάγεται για να προτείνει έναν νέο ορισμό

του οικείου χώρου. Μια πρωτότυπη εξερεύνηση της ταυτότητας αποκαλύπτει δύο συνιστώσες, δηλαδή το *εσκεμμένα αντιληπτό* (“intentionally perceptible”), και το *μη αντιληπτό ψηφιδωτό υπόστρωμα της ταυτότητας*, (“imperceptible mosaic substrate of identity”), οι οποίες αναπτύσσονται σε σχέση με τις αλλαγές που συντελούνται κατά την ακούσια αποικεσία. Ο *νοσταλγικός αποπροσανατολισμός* (“Nostalgic disorientation”), αποτελεί μια ακόμα πρωτότυπη συνεισφορά που εισάγει αυτό το βιβλίο για να περιγράψει την κατάσταση οντο-οικολογικής απορρύθμισης κατά τη διάρκεια τέτοιων απότομων μεταβολών αποικεσίας (στο Κεφάλαιο 7). Το νοσταλγικό στοιχείο του αποπροσανατολισμού διερευνάται περαιτέρω στη βάση της ομηρικής *Οδύσσειας*. Εδώ εμφανίζονται διάφορες καινοφανείς ιδέες, συμπεριλαμβανομένης της παράδοξης φύσης ακόμα και του ίδιου του ορισμού της λέξης «νοσταλγία», η οποία, σε αντίθεση με άλλους συγκρίσιμους όρους (π.χ. νευραλγία), κατονομάζει τη θεραπεία του άλγους αντί για τα αίτιά του.

Μία από τις χαρακτηριστικές και ατυχείς συνέπειες του συμπλέγματος της ακούσιας αποικεσίας είναι η θυματοποίηση όλων των εμπλεκόμενων σε διάφορες διατάξεις. Αυτό το φαινόμενο εξετάζεται στο Κεφάλαιο 8, όπου περιγράφεται η δυναμική του «Τριγώνου θύματος» (“Victim triangle”), και αναπτύσσεται μια άλλη σημαντική διαφοροποίηση: μεταξύ της κατάστασης των ατόμων που είναι «θύματα των συμβάντων και των περιστάσεων» και αυτών που αναπτύσσουν την «ταυτότητα θύματος» (“Victim identity”). Η εν λόγω ανάλυση καταλήγει στην πρόταση του «Ρόμβου του Θύματος» (“Victim Diamond”), σε επέκταση του «Τριγώνου θύματος», για να περιλάβει το κοινό ως ένα επιπρόσθετο ενεργό μέλος των στερεοτυπικών αλληλεπιδράσεων, πέραν του θύματος, του σωτήρα και του θύτη. Το τελευταίο κεφάλαιο του Δεύτερου Μέρους είναι αφιερωμένο στην πολυπλοκότητα του τραύματος. Αποτελείται από μια μεθοδολογική και πρωτότυπη ετυμολογική διερεύνηση της λέξης «τραύμα» που αποκαλύπτει τη διπλότητα των επιδράσεων: τραυματικές και ανανεωτικές. Δεδομένου ότι το τραύμα σήμερα δεν έχει στην ουσία μια συγκεκριμένη σημασία, διακρίνουμε εννιά διαφορετικές χρήσεις της λέξης. Παρακάμπτοντας τις συνήθειες αντιλήψεις βάσει των οποίων συζητούμε το τραύμα, αναπτύσσουμε ένα επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο ο υφιστάμενος λόγος για το τραύμα αποτελεί ένα οπισθοδρομικό βήμα στην ανάπτυξη της ψυχολογίας ως γνωστικού αντικειμένου.

Το τελευταίο κεφάλαιο συγκεντρώνει όλα τα πορίσματα του βιβλίου για να εκφράσει μια προσέγγιση στην εννοιολόγηση και την εργασία με άτομα που έχουν βιώσει αντιξοότητες οι οποίες απορρέουν από την ακούσια αποικεσία. Ξεκινά διακρίνοντας την αλληλουχία βημάτων που οδηγούν ένα άτομο στο να αντιδράσει και να αποκριθεί στις αντιξοότητες, τονίζοντας τον κεντρικό ρόλο των «Διαδικασιών απόδοσης νοήματος» (“Meaning Attribution Processes”). Εδώ υποδεικνύεται η καταλυτική λειτουργία του τρόπου που ένα άτομο «διαβάζει» και «τοποθετεί» σημεία σίξης στην αλληλουχία των βημάτων μιας αντιξοότητας. Υποστηρίζω ότι ο κυρίαρχος λόγος για το τραύμα σήμερα ακολουθεί μια ακατάλληλη «επιστημολογική

σίξη», δεδομένου ότι σταματά στις αντιδράσεις στις αντιξοότητες χωρίς να εξετάσει τις περαιτέρω συνέπειες των «τραυματικών εμπειριών». Το «Πλέγμα Αντιξοότητας» (“Adversity Grid”) αποτελεί τη διατύπωση του πλαισίου που απορρέει από αυτό το βιβλίο, βοηθώντας όλους όσοι εργάζονται με τις αντιξοότητες της ακούσιας αποικείας να αποφύγουν την απλούστευση και την πόλωση, μετατρέποντας τη «συγχέουσα πολυπλοκότητα» σε μια γόνιμη, «διακρίνουσα περιπλοκότητα». Το Πλέγμα Αντιξοότητας εξοπλίζει τα εμπλεκόμενα άτομα ώστε να αλληλεπιδράσουν συνεργατικά με τους εργαζομένους/αρωγούς τους, ώστε να μεταλλάξουν την οδύνη σε δυνατότητες μεταμόρφωσης. Αυτή η μορφή συνεργασίας δεν περιορίζεται σε ψυχοθεραπευτικά πλαίσια που είναι επαγγελματικά, αλλά δύναται να αναπτυχθεί σε κάθε «θεραπευτική» μορφή αλληλεπίδρασης, και αυτή είναι μια ακόμα σημαντική διάκριση που γίνεται σε αυτό το βιβλίο: «κάνω ψυχοθεραπεία» και «είμαι θεραπευτικός». Τέλος, χαρακτηρίζοντάς την ως προσέγγιση «Συνεργικής Θεραπευτικής Πολυπλοκότητας» (“Synergic Therapeutic Complexity”) εκφράζει την ευρετική της αξία τόσο για τη θεωρία όσο και για εφαρμογές στην πράξη.

Το βιβλίο αμφισβητεί, άμεσα και έμμεσα, πολλές θεμελιωμένες θέσεις σε σχέση με την ακούσια αποικεία και, κλείνοντας, αξίζει να αναφέρουμε μία από αυτές: Θεωρώ ότι ο κυρίαρχος τρόπος με τον οποίο ο υφιστάμενος λόγος (discourse) και πρακτική ορίζουν σήμερα την «ευεξία» στο πλαίσιο της «ψυχικής υγείας» και άλλων ψυχοκοινωνικών προσεγγίσεων της ακούσιας αποικείας ακολουθεί (άθελά του) μια περιορισμένη αντίληψη της ευεξίας, την οποία ο Αριστοτέλης (2009) ονόμασε «ηδονική» και την οποία αντιπαρέβαλε με την «ευδαιμονική» ευεξία, η οποία τονίζει το νόημα, τη μεταμόρφωση και την εκπλήρωση των δυνατοτήτων ενός ατόμου (Disabato et al., 2016· Martela & Sheldon, 2019· Ryan & Deci, 2001). Προφανώς, η προσέγγιση της *Συνεργικής Θεραπευτικής Πολυπλοκότητας* που προτείνει αυτό το βιβλίο εμπίπτει στην κατηγορία της ευδαιμονίας. Η διάκριση αυτή έχει πολλές προεκτάσεις, τις οποίες ο αναγνώστης θα ανακαλύψει αναμφίβολα κατά την εξερεύνηση του ανά χειράς βιβλίου.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Aristotle (2009). *The Nicomachean Ethics* (transl. D. Ross). Oxford: Oxford University Press.
- Disabato, D. J., Goodman, F. R., Kashdan, T. B., Short, J. L. & Jarden, A. (2016). Different types of well-being? A cross-examination of hedonic and eudaimonic well-being. *Psychological Assessment*, 28(5), 471-482.
- Martela, F. & Scheldon, K. M. (2019). Clarifying the concept of well-being: Psychological need satisfaction as the common core connecting eudaimonic and subjective well-being. *Review of General Psychology*, 23(4), 458-474.
- Nayeri, D. (2019). *The Ungrateful Refugee*. Edinburgh: Canongate Books.
- Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 141-166.